

Ефективність вирощування зернових культур в Україні та нормативна грошова оцінка орних земель

I. С. Смага, Р. І. Беспалько, І. І. Казімір, Р. М. Романко

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
i.smaga@chnu.edu.ua, r.bespalko@chnu.edu.ua, i.kazimir@chnu.edu.ua, r.romanko@chnu.edu.ua

Paper received 06.12.16; Revised 10.12.16; Accepted for publication 15.12.16.

Анотація: Наведено динаміку показників продуктивності та ефективності використання орних земель по Україні за результатами виробництва зернових і зернобобових культур (без кукурудзи) у сільськогосподарських підприємствах за період 1996-2014 рр. Визначено рентний дохід (диференціальний та загальний), що створювався при вирощуванні зернових і зернобобових культур впродовж досліджуваного періоду з використанням реальних показників урожайності та виробничих затрат за алгоритмом чинної методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. Проаналізовано можливості дотримання методології оцінки орних земель на основі теорії земельної ренти в сучасних економічних умовах господарювання.

Ключові слова: рілля, грошова оцінка земель, диференціальний рентний дохід, продуктивність земель, ефективність використання земель, урожайність, дохідність, окупність затрат.

Вступ. Необхідність встановлення об'єктивних показників нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення зумовлена тим, що земля є головним і незамінним засобом виробництва та важливою складовою авансованого капіталу в аграрному секторі. В її основу покладено рентний дохід, який створюється при виробництві зернових культур і визначається за даними економічної оцінки земель 1988 року. З огляду на законодавчо встановлену періодичність проведення нових турів робіт з грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення – 1 раз на 5-7 років [2], важливою проблемою залишається визначення об'єктивної величини диференціального рентного доходу, зважаючи на зміни в економіці нашої держави за період після проведення останнього туру земельно-оціночних робіт.

Короткий огляд публікацій по темі. Показники загальної та часткової економічних оцінок в розрізі окремих сільськогосподарських угідь були визначені для всіх аграрних підприємств (по господарська оцінка), а також для районних, обласних та республіканського рівнів управління станом на 1988 рік. Таким чином, була реалізована концепція економічної оцінки земельних ресурсів за отриманим ефектом. Відомо, що в процесі господарського використання при рівновеликих затратах засобів і праці на землях з вищим рівнем потенційної родючості створюється додатковий продукт I. У випадку підвищення рівня інтенсивності землеробства на таких землях може виникати додатковий продукт II. Провести їх розмежування досить складно, оскільки неможливо виокремити роль природної та штучної родючості ґрунту у формуванні врожаю сільськогосподарських культур. Методика економічної оцінки землі передбачає розрахунок показника диференціального рентного доходу (ДРД) в грошовому вираженні, який відображає загальну величину ефективності використання земель з одночасним врахуванням їх якості та рівня інтенсивності землеробства [8]. Вважається, що він співставимий на всіх землях, незалежно від умов виробництва й тому – найбільш прийнятним для обчислення диференціального рентного доходу в натуральному вираженні, який створюється при вирощуванні зернових культур, та прийнятий для розрахунку нормативної грошової

оцінки земель сільськогосподарського призначення на рівні аграрного підприємства, адміністративної області чи України. Грошова оцінка окремої агрогрупи ґрунту розраховується на основі грошової оцінки відповідного угіддя по підприємству з урахуванням її бонітету та середньозваженого бонітету даного угіддя по господарству [5].

Відомі випадки, коли землі однакової якості (одні й ті ж самі агровиробничі групи ґрунту) в сусідніх аграрних підприємствах отримують різну величину нормативної грошової оцінки [6]. Це зумовлено впливом суб'єктивних факторів, передусім рівня інтенсивності землеробства періоду проведення останнього туру робіт з економічної оцінки землі, на дохідність вирощування зернових культур. З підвищенням рівня окультуреності ґрунту стає можливим отримання більшого додаткового продукту II, а отже величина грошової оцінки буде зростати і навпаки.

Систематичне оновлення показників нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, яке здійснюється починаючи з 2000 року через застосування єдиних для території всієї держави коефіцієнтів індексації вважається необ'єктивним, оскільки в різних суб'єктах господарювання не можуть відбуватися однакові зміни як у продуктивності сільськогосподарських угідь, так і в ефективності вкладеного у виробництво капіталу [9]. Тому дослідники пропонують методичні основи удосконалення чинної методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [1;3;6;9], або проведення її на новій методичній та інформаційній основах [4; 10].

Ціль - прослідкувати динаміку нормативної грошової оцінки орних земель по Україні та показників урожайності, ефективності й дохідності виробництва зернових культур за період 1995-2014 рр. та проаналізувати можливості реалізації рентної концепції оцінки земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах.

Матеріали і методи. Показники урожайності зернових і зернобобових культур, виробничих затрат на їх вирощування, собівартості та цін реалізації зерна по Україні за період 1996-2014 рр наведено за даними Державного комітету Статистики України. Рівень ре-

нтабельності та окупність затрат визначено розрахунково. Диференціальний рентний дохід, абсолютний рентний дохід (АРД) та загальний диференціальний рентний дохід (ЗРД) визначали за прописом чинної методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [5].

Результати і їх обговорення. Ключовим етапом здійснення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення виступає визначення диференціального рентного доходу. Він є найбільш інтегрованим кількісним відображенням різниці в економічному ефекті від використання різних за якістю земель та показником прибутковості.

Згідно з розрахунками за алгоритмом чинного нормативного документа [5], на орних землях по Україні за середньореспубліканськими показниками господарської діяльності аграрних підприємств з виробництва зернових і зернобобових культур (без кукурудзи) за 1986-1990 рр. диференціальний рентний дохід складав 7,4 ц/га зерна. З врахуванням абсолютного рентного доходу (1,6 ц/га) величина загального диференціального рентного доходу складає 9,0 ц/га. Зазначимо, що для визначення диференціального рентного доходу з орних земель використано показники періоду, коли аграрне виробництво в нашій державі досягло найвищої ефективності, а в наступні роки її рівень був помітно нижчим.

Диференціальний рентний дохід в натуральному вираженні для інших угідь по Україні було розраховано виходячи з встановлених його значень для ріллі та диференціального рентного доходу, який створюється при вирощуванні зернових культур на даному угідді та ріллі в грошовому вираженні, який визначено під час останнього туру робіт з економічної оцінки землі. Після цього визначення диференціального рентного доходу і нормативної грошової оцінки земель здійснюється послідовно по адміністративних областях, адміністративних районах та підприємствах у відповідності з вимогами чинного нормативного документа [5].

У випадку оновлення результатів нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення за сучасною інформаційною базою, першим її етапом було б визначення диференціального рентного доходу з 1 га орних земель по Україні. Нами проведено розрахунок цього показника за результатами діяльності аграрних підприємств з вирощування зернових і зернобобових культур (без кукурудзи) за період 1996-2014 рр. за алгоритмом, наведеним у чинному нормативному документі з використанням середньої ціни реалізації зерна за відповідні роки.

У перший після 1995 року п'ятирічний період диференціальний рентний дохід формувався в межах 1,4-3,5 ц/га зерна, а в 1998 та 1999 роках його значення взагалі були від'ємними: -7,4 та -2,8 ц/га зерна відповідно (табл.). Саме в ці роки в Україні більшість галузей сільськогосподарського виробництва були збитковими. За перші 5 років після проведення нор-

мативної грошової оцінки земель середнє значення диференціального рентного доходу складає лише 1,2, а загального рентного доходу – 2,8 ц/га зерна, що в 6 та 3,2 разів нижче, ніж за період 1986-90 рр. відповідно.

В наступні роки значення диференційного, а отже й загального рентного доходу були найвищими в 2001 (7,5 і 9,1) та 2004 роках (7,6 і 9,2 ц/га зерна відповідно), тобто фактично відповідали рівню 1986-1990 рр. Проте, середнє значення цих показників за другий п'ятирічний термін 2001-2005 рр. виявилися значно нижчими – 4,9 та 6,5 ц/га зерна відповідно. Середнє значення диференціального рентного доходу в грошовому вираженні зростає з 26,6 в період 1996-2000 рр. до 203,9 грн./га (2001-2005 рр.). Це дало підстави стверджувати про необхідність розробки нової методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, яка відображала б вищу їх дохідність [9]. Однак, з 2008 року диференціальний рентний дохід набуває від'ємних значень. Таким чином, визначати грошову оцінку землі через капіталізацію земельної ренти не видається можливим.

Показник виробничих затрат, який використовується при розрахунках усіх трьох показників економічної оцінки земель зростає впродовж досліджуваного періоду. Найістотніше підвищення його значень відмічено в останні роки, особливо в 2011, 2012, 2013 та 2014 рр. Відомо, що в середині 90-х років 20 століття показник окупності затрат (ОЗ) змінювався найменше порівняно з вартістю валової продукції та диференціальним доходом [8]. В більшості досліджуваних років його значення перевищували вихідний рівень, прийнятий за 135 грн./100 грн. затрат. У 1998, 1999, 2008-2014 роках вони були нижчими, а диференціальний рентний дохід (додатковий прибуток понад встановлений нормативний рівень) від вирощування зернових культур не створювався. Найвищі значення окупності затрат припали на 2001 та 2004 роки (190,9 та 189,1 грн./100 грн. затрат), коли формувалася найвищий диференціальний рентний дохід у натуральному вираженні, про що зазначалося вище. З 2008 року величина досліджуваного показника була нижчою від нормативно встановленого рівня. Значно динамічнішим був показник окупності затрат у натуральному вираженні у зв'язку з швидкими темпами зростання цін реалізації зерна. Його значення за досліджуваний період змінювалися в межах 0,7-10,3 ц/100 грн. затрат. Це пов'язано з швидшим зростанням величини виробничих затрат порівняно з урожайністю.

Урожайність зернових та зернобобових за досліджувані роки змінювалася від 14,7, в найбільш несприятливому за кліматичними умовами 2003 році, до 43,7 ц/га – в 2014 році. Однак, зростання її значень в останні роки не підвищило величину показника окупності затрат. Його значення знизилися до мінімальних (0,7-1,0 ц/100 грн. затрат), головним чином, внаслідок суттєвого зростання величини виробничих затрат.

Таблиця 1. Економічні показники виробництва зернових та зернобобових культур (без кукурудзи) у сільськогосподарських підприємствах по Україні

Рік	ВП, грн./га	ВЗ, грн./га	ДРД		АРД, ц/га	ЗРД, ц/га	Рівень рентабельності, %	Ціна реалізації, грн./ц	ОЗ		Урожайність, ц/га
			грн./га	ц/га					грн./100 грн. за- трат	ц/100 грн. затрат	
1.07.95	535,5	303,0	126,5	7,4	1,6	9,0	275,1	17,0	176,7	10,4	31,5
1996	310,4	189,0	55,3	3,5	1,6	5,1	64,6	16,0	164,2	10,3	19,4
1997	434,3	295,0	36,1	2,1	1,6	3,7	37,5	17,1	147,2	8,6	25,4
1998	315,0	315,0	-110,3	-7,4	1,6	-5,8	1,9	15,0	100,0	6,7	21,0
1999	401,8	338,0	-54,5	-2,8	1,6	-1,2	12,0	19,6	110,8	6,1	20,5
2000	851,1	477,4	63,4	1,4	1,6	3,0	64,8	44,1	178,3	4,0	19,3
2001	961,2	503,5	281,5	7,5	1,6	9,1	43,3	37,4	190,9	5,1	25,7
2002	787,4	510,0	98,9	3,2	1,6	4,8	19,3	31,0	154,4	5,0	25,4
2003	786,5	465,3	158,3	3,0	1,6	4,6	45,8	53,5	169,0	3,2	14,7
2004	1195,9	632,3	342,3	7,6	1,6	9,2	20,1	45,3	189,1	4,2	26,4
2005	998,4	637,0	138,5	3,3	1,6	4,9	3,1	41,6	156,7	3,8	24,0
2006	1149,2	677,2	235,0	4,5	1,6	6,1	7,4	52,0	169,7	3,3	22,1
2007	1613,5	914,0	379,6	4,5	1,6	6,1	28,7	83,6	176,5	2,1	19,3
2008	2378,7	2042,0	-378,0	-4,8	1,6	-3,2	16,4	79,3	116,5	1,6	32,9
2009	2378,6	2213,8	-642,5	-8,1	1,6	-6,5	7,3	80,8	108,9	1,3	29,4
2010	2983,7	2657,4	-511,6	-5,0	1,6	-3,4	13,9	112,5	117,0	1,0	26,9
2011	5046,8	4003,4	-357,8	-2,6	1,6	-1,0	26,0	136,4	140,9	1,0	37,0
2012	4839,1	4199,5	-830,2	-5,3	1,6	-3,7	15,2	155,1	113,8	0,7	31,2
2013	5167,1	5091,2	-1766,0	-13,2	1,6	-11,6	1,5	129,5	101,5	0,8	39,9
2014	7922,8	6297,2	-578,4	-3,2	1,6	-1,6	25,8	181,3	125,8	0,7	43,7

Станом на 1.07.1995 року показники економічної оцінки землі та ціна реалізації зерна наведені в крб.

Визначена за наведеним в офіційно діючій методиці алгоритмом величина нормативної грошової оцінки 1 га орних земель по Україні станом на 1.07.1995 року складала 3712,5 грн. (1950 дол.). В подальшому її значення індексувалися, виходячи з офіційно встановлених коефіцієнтів індексації. Величина нормативної грошової оцінки 1 га орних земель по Україні станом на 1.01.2011 року складає 11880 грн. (1500 дол.). Кабінетом Міністрів України 31 жовтня 2011 року було прийнято постанову № 1185 «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», згідно з якою з 1 січня 2012 року до показників нормативної грошової оцінки ріллі, проведеної станом на 1 липня 1995 року (з урахуванням індексації), також застосовується коефіцієнт змін у рентному доході, який складає 1,756 [7]. Отже, станом на 1.01.2012 року нормативна грошова оцінка 1 га ріллі по Україні складає майже 21000 грн. (2600 дол.). В наступні роки значення коефіцієнта індексації склали: 2013р. - 1, 2014р. - 1,249, 2015р. - 1,2. Таким чином, нормативна грошова оцінка 1 га орних земель по Україні станом на 1.01.2016 року складала 31266 грн. (1250 дол.).

Провести нормативну грошову оцінку за алгоритмом офіційно діючої методики через кожні 5 років, як прописано в Законі України «Про оцінку земель», було можливим лише в 2001 та 2006 році. Зниження середньої величини диференціального рентного доходу за зазначені п'ятирічні періоди порівняно з 1986-1990 рр., призвело б до зниження величини оцінки в натуральному вираженні (ц/га зерна). Для переведення її в грошовий вираз доцільно було б скористатися середньою біржовою ціною зерна за відповідні періоди.

Якщо величину нормативної грошової оцінки земель розрахувати, виходячи з середніх п'ятирічних результатів виробництва зернових та зернобобових культур і середньою реалізаційною ціною зерна за ці періоди за прописом чинного нормативного документа, то станом на 1.01.2001 року її величина виявилася б нижчою порівняно з отриманими за попередніми двома методами (2070 грн./га, або 380 дол./га) станом на 1.01.2006 р. вона була б близькою до величини, отриманої за офіційно діючою методикою з урахуванням коефіцієнта індексації (8966 грн./га), або 1700 дол./га).

В умовах економічної кризи, як показують результати проведених розрахунків на рівні України, загальний диференціальний рентний дохід має дуже низькі, або від'ємні значення. Отже, визначення нормативної грошової оцінки орних земель в нинішніх умовах господарювання за чинним нормативним документом є неможливим, оскільки грошова оцінка набуде від'ємних величин. Тому, необхідно, або продовжувати практику індексації нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, або проводити її на новій інформаційній основі.

Висновки. Величини диференціального рентного доходу з 1 га орних земель по Україні, а отже й їх нормативної грошової оцінки згідно з прописом офіційно діючої методики, залежать від показників ефективності вирощування зернових та зернобобових культур (без кукурудзи), рівень якої зумовлюється низькою соціально-економічних та природно-кліматичних факторів. Формування низьких, а в окремі роки й від'ємних значень диференціального рентного доходу унеможливує реалізацію рентної концепції та отримання об'єктивних результатів грошової оцінки орних земель України в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добряк Д.С. Методичні основи затратного підходу в економічній і грошовій оцінці сільськогосподарських земель Автономної Республіки Крим / Добряк Д.С., Мартин А.Г., Вітвіцька В.М. // Землеустрій і кадастр. - 2009.- №2.- С.3-10.
2. Закон України «Про оцінку земель» від 11 грудня 2003 року № 1378-ІУ // Відомості Верховної ради України від 9 квітня 2004 року. - №15.
3. Канаш О.П. До питання про вдосконалення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель / О.П. Канаш // Землеустрій і кадастр.-2012.-№2.-С.32-36.
4. Мартин А.Г. Оновлення методичних засад нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / А.Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. - 2013.- №3.- С.30-51.
5. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів (тимчасова) // Земельні відносини в Україні. – К.: Урожай, 1998. – С.385–391.
6. Мессель-Веселяк В.Я. Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / Мессель - Веселяк В.Я., Федоров М.М. // Економіка АПК.-2002.- №8.- С. 10-16.
7. Про внесення змін до методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 року № 1185 [Електронний ресурс].- Режим доступу:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1185-2011-%D0%BF>.
8. Федоров М.М. Методичні підходи коригування показників економічної оцінки земель /М.М. Федоров // Економіка АПК.-1998.-№7.- С.28-31.
9. Федоров М.М. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави / М.М. Федоров // Економіка АПК.-2009.-№11.- С.3-10.
10. Юхновський І.Р. Землекористування в Україні: ефективність управління / І.Р. Юхновський, А.М.Третяк // Вісник аграрної науки. – 2005. - №7. – с.5-10.

REFERENCES

1. Dobriak, D.S. Methodical bases of the charges approach in economic and monetary valuation of farmlands of Autonomous republic Crimea / Dobriak, D.S., Martyn, A.H., Vitvitska, V.M. // Land Management and Cadastre, 2009. #2. P. 3–10.
2. Law of Ukraine "On Land Valuation" December 11, 2003. # 1378-IV // Bulletin of the Supreme Council of Ukraine, April 9, 2004. - #15.
3. Kanash O.P. On the improvement of normative monetary value of agricultural land / Kanash, O.P. / Land Management and Cadastre, 2012. #2. P. 32–36.
4. Martyn, A.H. Methodological principles update of the normative valuation of agricultural lands / Martyn, A.H. // Land Management and Cadastre, 2013. #3. P. 30–51.
5. Method of monetary valuation of agricultural land and settlements (temporary) // Land relations in Ukraine. - K.: Urozhai, 1998 - P.385-391.
6. Messel-Veselyak, V.Ya. Improving monetary valuation of agricultural land / Messel – Veselyak, V.Ya, Fedorov, M.M. // Economy APK (The Economy of Agro-Industrial Complex). - 2002. - #8. - P. 10-16.
7. On Amendments to the methodology of normative monetary value of agricultural land and settlements: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, October 31, 2011. # 1185. – Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1185-2011-%D0%BF>.
8. Fedorov, M.M. Methodological approaches adjustment indicators of economic valuation of land / Fedorov, M.M. // Economy APK (The Economy of Agro-Industrial Complex). - 1998. - #7. - P.28-31.
9. Fedorov, M.M. Monetary valuation of land as part of the mechanism of the state regulatory policy / Fedorov, M.M. // Economy APK (The Economy of Agro-Industrial Complex). - 2009. - #11. - P.3-10.
10. Juhnovskiy, I.R. Land tenure in Ukraine: management efficiency / Juhnovskiy, I.R., Tretiak, A.M. // News of agrarian sciences. – 2005. - #7. – P.5-10.

Dynamics of the parameters of efficiency and normative monetary evaluation of Ukrainian arable lands

I. S. Smaga, R. I. Bepalko, I. I. Kazimir, R. M. Romanko

Abstract: Dynamics of productivity and efficiency of arable land in Ukraine by the results of the production of grains and legumes (without maize) in agricultural enterprises for the period 1996-2014 are shown. Determined rental income (total and differential), created in growing grain and leguminous crops for the studied period using real indicators of productivity and production costs for the current method of normative monetary value of agricultural land. The methodology compliance possibilities are examined for assessment of arable land through land rent theory in current economic conditions management.

Key words: *arable lands, monetary evaluation of lands, differential rental income, productivity of lands, land use efficiency, crop capacity, profitability, economic return.*

Эффективность возделывания зерновых культур в Украине и нормативная денежная оценка пахотных почв

И. С. Смага, Р. И. Беспалько, И. И. Казимир, Р. М. Романко

Аннотация: Представлена динамика показателей продуктивности та эффективности использования пахотных земель по Украине за результатами возделывания зерновых и зернобобовых культур (без кукурузы) в сельскохозяйственных предприятиях за период 1996-2014 гг. Определён рентный доход (дифференциальный и общий), что создавался при возделывании зерновых и зернобобовых культур (без кукурузы) на протяжении исследуемого периода с использованием реальных показателей урожайности и производственных затрат за алгоритмом действующей методики нормативной денежной оценки земель сельскохозяйственного назначения Украины.

Ключевые слова: *пашня, денежная оценка земель, дифференциальный рентный доход, производительность земель, эффективность использования земель, урожайность, доходность, окупаемость затрат.*